

DE MYTHE VAN DE VROEGE VERFRANSING

Taalgebruik te Brussel van de 12de eeuw tot 1794

©Paul De Ridder

1. Inleiding

In 1985 kregen de studenten van de eerste en tweede licentie Germaanse filologie van de U.I.A. te Antwerpen een gastcollege over 'Het taalgebruik te Brussel vóór de Franse Bezetting (1792/94-1815).' Vooraf hadden zij een vragenlijst ingevuld. Die peilde naar hun kennis zowel omtrent het actuele als het historische 'Brussel'. Er werd hen onder meer gevraagd hoeveel procent Franstaligen Brussel telde op het einde van de 18de eeuw. Welnu, in 1985 bestonden er niet minder dan twee publicaties met het antwoord op die concrete vraag: enerzijds de beroemde Verhandeling op d'Onacht der Moederlyke tael in de Nederlanden van advocaat J.B.C. Verlooy uit 1788 en anderzijds een studie van 1979 gepubliceerd door de historicus Hervé Hasquin.

De Verhandeling op d'Onacht der Moederlyke Tael in de Nederlanden brengt het getuigenis van een tijdgenoot: Jan Baptist Verlooy (1746-1797). Hij kende de Brusselse situatie zeer goed. Verlooy, afkomstig uit het Kempense Houtvenne, woonde en werkte immers in de 'Princelycke Hoof(d)stadt van 't Nederland'. Die aanhanger van de Verlichting was advocaat bij de Raad van Brabant. Volgens Verlooy telde Brussel anno 1788 slechts 5 % Franstaligen. Met andere woorden: zo'n 95 % van de Brusselaars sprak op de vooravond van de Franse Bezetting (1792/94-1815) Nederlands. Naast de beroemde Verhandeling op d'Onacht was er nog een veel recentere studie. In 1979 immers had Hasquin, de resultaten gepubliceerd van een onderzoek naar het taalgebruik in de Brusselse notarisakten. Daaruit meende de hoogleraar van de U.L.B. te Brussel te mogen afleiden dat rond 1785 bijna 90 % van de Brusselse bevolking het Nederlands als voertaal had.

2. Brussel, bron van alle kwaad

In 1985 bleek uit de enquête bij de Antwerpse Germanisten dat zij ervan overtuigd waren dat rond 1790 de helft van de Brusselaars Frans sprak... Zij geloofden met andere woorden dat op het einde van de achttiende eeuw te Brussel tienmaal meer Franstaligen woonden dan wat in werkelijkheid het geval was.

Dit is beslist niet uitzonderlijk. Vooral Nederlandstaligen zijn voortdurend geneigd om het belang van de verfransing van Brussel tijdens het Ancien Régime te overschatten. Die verkeerde voorstelling vloeit in belangrijke mate voort uit het uiterst negatieve imago dat 'Brussel' in Vlaanderen 'geniet'. Vele Nederlandstaligen voelen zich in deze stad niet thuis.

Voor hen is de hoofdstad het symbool bij uitstek van het door de francofone bourgeoisie gedomineerde België. Bovendien stellen zij het te Brussel gevestigde overheidsapparaat - niet alleen het Belgische maar ook het Vlaamse en zelfs het Europese - verantwoordelijk voor tal van maatregelen die het leven van de brave burger verzuren. 'Brussel heeft weer eens iets uitgevonden!' luidt het vaak. Daarbij gaat men natuurlijk nogal lichtvaardig voorbij aan het nuchtere feit dat al die beslissingen, voorschriften, wetten en reglementen vrijwel steeds het werk zijn van lieden die niets met 'Brussel' te maken hebben.

De afkeer van Brussel slaat niet enkel op de hedendaagse situatie maar wordt ook in het verleden geprojecteerd. Zij beïnvloedt ook het beeld dat bij veel Nederlandstaligen leeft over het taalgebruik te Brussel tijdens het Ancien Régime. Dit hoeft ook geen verwondering te wekken. De hoofdstad bleek tijdens de negentiende en de twintigste eeuw in belangrijke mate verfranst te zijn. Velen geloofden dan ook dat die situatie reeds eeuwenlang bestond. Men ziet zich in die overtuiging nog gesterkt doordat Brussel na 1531 was uitgegroeid tot de hoofdstad van de Nederlanden. Hier verbleef van toen af de vorst of zijn vertegenwoordiger, de landvoogd of gouverneurs-generaal met bijbehorende hofhouding en centrale administratie. En in die kringen gaf het Frans wel degelijk de toon aan. Daarom ook zijn velen ervan overtuigd dat te Brussel van oudsher een grote groep francofonen woonde. Meteen begrijpt men waar de Antwerpse filologiestudenten hun hoog percentage Franstaligen gehaald hebben.

Daarbij komt nog dat de Vlaamse Beweging 'Brussel' van oudsher heeft beladen met alle zonden van Israël. Zij creëerde de mythe van het 'boosaardig Brussel'. De Brusselaars werden steevast gebrandmerkt als 'arrogante en pretentieuze heerschappen.' Zij waren er altijd al op uit om de vreemde machthebbers zo veel mogelijk ter wille te zijn. Reeds tijdens het Bourgondische Bewind (1406-1482) hadden die 'snoodaards' hun moedertaal verraden. Zowel onder de Spaanse (1482-1713) als onder de Oostenrijkse (1713-1794) Habsburgers hadden die 'franskiljons' het Vlaams veracht. Tijdens het Franse Bewind (1794-1815) hadden de Brusselaars naar hartelust gecollaboreerd met de bezetter, ook wanneer die het gebruik van het Nederlands verbood. Toen Koning Willem I (1815-1830) van de Verenigde Nederlanden na 1815 het Nederlands in eer wou herstellen, stuitte hij dan ook op het hardnekkig verzet van de 'francofiële Brusselaars'. Die zouden dan ook vooraan gestaan hebben in de strijd tegen de Hollanders. Na de Belgische onafhankelijkheid (1830) zette 'Brussel' de kroon op het werk. De hoofdstad drong toen het Frans op aan heel Vlaanderen. Tot zover de traditionele 'anti-Brussel-mythe'.

Die voorstelling werd uiteraard sterk getekend door de jarenlange strijd voor gelijkberechtiging. Het heeft de 'Vlaamse Beweging' inderdaad veel moeite gekost om te bereiken dat de Nederlandstaligen op hun eigen territorium in hun eigen taal bestuurd zouden worden door eigen democratisch verkozen regeerders. De Vlamingen dienden in het Belgische parlement een meerderheid te vinden voor de taalwetten die hen moesten beschermen. Een en ander vergde de steun, niet alleen van de Walen maar ook van de francofonen in Vlaanderen zelf. Bovendien gedroegen de Vlamingen zich lange tijd als superpatriotten. Zij waren fervente voorstanders van tweetaligheid in heel België. Dit stuitte echter op het hardnekkig verzet van de Walen. Die voelden immers voor 'le Flamand' een grote afkeer. Jules Destrée had het over 'une répugnance instinctive et profonde.' Omdat de Franstaligen zich steeds heftig gekant hebben tegen een tweetalig Wallonië, groeide België tijdens de twintigste eeuw uit tot een land bestaande uit twee ééntalige gebieden (Vlaanderen en Wallonië) en een tweetalig territorium (Brussel).

Decennialang moest de Vlaamse Beweging het opnemen tegen de Belgische machthebbers. Die regeerden Vlaanderen vanuit 'Brussel'. Alle beslissingen kwamen van

de regering die in de buurt van de Wetstraat vergaderde. In de kortste keren werd niet het Belgische regime maar wel het haast mythologische 'Brussel' beladen met alle zonden van Israël. Tot welke bedenkelijke mentaliteit dit leidde, blijkt op pijnlijke wijze uit de volgende verzen van de Antwerpse dichter Karel van den Oever:

Brussel, dat is de laffe daad ,
tegen mijn ziel, mijn hart, mijn kracht
Brussel, dat is de laffe smaad,
die mij versmacht.
Brussel, dat is de ploertige logen,
gefluisterd tegen mijn rustig brein
dat is gal op mij gespogen
dat is onzuiver, dat is onrein
Brussel, Brussel, o gij onrecht
tegen mijn levend mijn denkend gedacht,
prangende boei waaruit ik mij vrij vecht...

Soortgelijke stoere taal weerklinkt nog steeds. Zo verklaarde een Vlaams voorman in 1978 dat Brussel maar terug moest keren naar het moeras waaruit het eens gekropen was.

De historicus die, steunend op systematisch archiefonderzoek, probeert na te gaan 'wie es eigenlijk gewesen ist,' komt algauw tot de bevinding hoe onzinnig de bewering is dat Brussel al Frans was zijn tijdens de Bourgondische vijftiende eeuw. Jammer genoeg heeft men tot 1979 moeten wachten op een dergelijk onderzoek. De gevolgen laten zich raden. In 1887 publiceerde Jan Te Winkel zijn *Geschiedenis van de Nederlandsche letterkunde*. Daarin schrijft de Nederlandse hoogleraar 'dat de eigenlijke schepenbrieven van Brussel tot in de 16de eeuw steeds in het Fransch werden opgesteld.' Die onterechte bewering werd prompt overgenomen door de Franse taalkundige F. Brunot in zijn *Histoire de la langue française*. Welnu, het systematisch onderzoek van alle Brusselse archiefdocumenten uit de periode vóór 1500 leverde welgesteld drie (!) Franstalige akten van de Brusselse schepenen op. Die drie oorkonden hebben dan nog stuk voor stuk betrekking op de hertogen van Bourgondië. Al de overige akten van de Brusselse schepenen zijn hetzij in het Latijn hetzij in het Diets gesteld...

Waar komt de algemeen gangbare opvatting dan vandaan? De mythe dat Brussel reeds van oudsher verfranst was, gaat merkwaardig genoeg terug op een verkeerde interpretatie van de reeds vermelde *Verhandeling op d'Onacht der moederlyke tael in de Nederlanden* (1788).

3. Verlooy verkeerd begrepen

De *Verhandeling* is reeds meer dan tweehonderd jaar oud. Toch blijft die publicatie van

Verlooy nog steeds bijzonder waardevol. Zij verschaft ons immers zeer interessante informatie over de taaltoestanden in de Nederlanden. Het ware dan ook onrechtvaardig die Kempense advocaat de steen te werpen. Het probleem ligt niet bij Verlooy maar wel bij de manier waarop anderen tijdens de laatste decennia zijn werk hebben geïnterpreteerd. Blijkbaar hebben slechts weinig mensen dit werk effectief en volledig gelezen. De meeste kennen de Verhandeling slechts via samenvattingen in vulgariserende publicaties, in schoolboeken of in naslagwerken. Vooral de passages over het geringe prestige van het 'Neder-Duytsch' en over het zogenaamde 'franskiljonisme' van de Brusselaars werden voortdurend dik in de verf gezet .

Andere - minstens even belangrijke - uitspraken van Verlooy liet men bovendien onvermeld. Vele mensen geloven dat Verlooy een Verhandeling op d'onacht der moederlyke tael te Brussel zou geschreven hebben. Toch gaat het volgens de titel wel degelijk over de Nederlanden. De 18de-eeuwse auteur hekelde zelfs niet alleen de verwaarlozing van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden maar laakt evenzeer de onverschilligheid waarmee de Noord-Nederlanders hun moedertaal bejegenen. Zuid- en Noord-Nederlanders moeten samen het 'Neder-Duytsch' verdedigen. De Brusselse advocaat formuleert zelfs een aantal concrete voorstellen om de volkstaal te herwaarderen.

Verlooy beperkt zich niet tot het louter beschrijven van de teloorgang van de moedertaal. Hij gaat ook op zoek naar de oorzaken van die kwaal. De schuld van al dit onheil ligt volgens hem bij de Bourgondische hertogen: 'Wy moeten deze vernedering van onzen volksaerd en afnemning onzer konsten niet wyten, als aen 't huys van Burgondiën. Te weten, als dit aen de souveryniteyt dezer landen gekomen is, heeft het hier een groot huysgezin nagesleept. Het stelde terstond het gants gouvernement en d'eerste raden in 't Frans.'

Niet alleen te Brussel maar in heel de Nederlanden werd het Frans de taal én van edelen én van raadsheren en ambtenaren van de centrale instellingen. Verlooy vervolgt: 'Dus al wat iet was, of iet wilde wezen, sprak het Frans. Door dit wulig en volkryk hof en zoo menige Fransche opper- en onderbediendens der raden die men moest uyt Vrankryk trekken, was deze stad [Brussel] overstroomt van Fransmans en nam zoo veel mogelyk hunne tael ook aen.' De taal van het hof, de adel, de regering en de centrale instellingen werd dus 'aenveerd en geëerd door de hoofdstadt.' Maar ook in 'het geheel land' zorgde een 'blinde ingenomendheyd' ervoor dat het Frans opgehemeld werd . Een paar bladzijden verder gaat Verlooy nader in op het taalgebruik te Brussel. Hij stelt zeer duidelijk dat het Frans hier ingevoerd werd door Bourgondische vorsten: 'Deze stad Brussel heeft het Nederduytsch en het Frans. Het Nederduyts is d'oude moederlyke tael. Het Frans is ons toegebracht, gelyk gezeyd is, als het huys van Burgondiën aen de souveryniteyt deze landen gekomen is, als het hier een geheel Frans hof, Fransche raden en een Frans gouvernement gevestigd heeft.'

Beide passages van de Verhandeling op d'onacht der moederlyke tael in de Nederlanden zijn zeer belangrijk. Verlooy onthult hier immers het fundamentele verfransingsmechanisme. Hij laat er niet de minste twijfel over bestaan: buitenlandse vorsten waren verantwoordelijk voor het verval van de moedertaal en voor de verspreiding van het Frans in de Nederlanden. De rationele denker uit de achttiende eeuw stelt vast dat de verfransing uitging van 'het huys van Bourgondië' en van de andere vorsten die na hen over de Nederlanden regeerden: de Habsburgers. Met andere woorden: de verfransing komt dus niet van 'Brussel', zoals sommige flaminganten later zouden beweren. Wel integendeel! Meer dan de andere Nederlandse steden 'onderging' Brussel de sociale druk

uitgeoefend door de vreemde vorsten, de hovelingen en de ambtenaren die zich in de Prinselijke Hoofdstad hadden gevestigd. Brussel is dus niet de 'dader' maar integendeel het eerste en het ergste 'slachtoffer'.

4. De tol van de geschiedenis

Aangezien de verfransing het werk was van vreemde vorsten, lijkt het aangewezen de grote lijnen van de geschiedenis van de stad Brussel te schetsen en dit in het ruimere kader van het aloude hertogdom Brabant en van de Nederlanden.

Een blik op de kaart van België volstaat om te zien dat het plurinationale Brussel vandaag een enclave vormt in het Nederlandse taalgebied. Bovendien zijn alle historische plaatsnamen in deze stad Nederlandstalig: Coudenberg, Ruysbroeck, Warmoesbroeck, Nieuwland, Orsendael, Borgendael... Tenslotte dragen de begoede Brusselse families uit de Middeleeuwen stuk voor stuk namen als Serhugheskint, Rodenbeeck, Kint, Meert, Van Coudenberghe, Van Ruysbroeck, Clutinc... Een en ander spreekt boekdelen over het historisch Nederlands karakter van Brussel.

Toch is de huidige Belgische hoofdstad niet meer de Nederlandse stad die zij eeuwenlang geweest is. Vooral sedert het einde van de negentiende eeuw raakten de brede lagen van de stedelijke agglomeratie verfranst. Tijdens de laatste decennia heeft zich een nieuwe evolutie doorgezet. Kort na 1960 kende Brussel een sterke inwijking, niet alleen van gastarbeiders maar ook van buitenlandse diplomaten en zakenlui. De vestiging niet alleen van de Europese en internationale instellingen maar ook van buitenlandse bedrijven maakten van Brussel een plurinationale stad. Het Engels wordt er meer en meer de internationale communicatietaal bij uitstek.

Kortom: deze stad heeft in de loop der tijden haar oorspronkelijk Nederlands karakter verloren. De vraag rijst wanneer en onder invloed van welke factoren dit proces van taalverandering zich heeft doorgezet. Het antwoord daarop kan enkel door de geschiedenis worden gegeven. De huidige - overigens zeer complexe situatie - is immers het resultaat van een eeuwenlange evolutie.

4.1 De geboorte van Brussel

Aanvankelijk wees niets erop dat Brussel ooit zou uitgroeien tot de internationale grootstad van vandaag. Tijdens de vroege Middeleeuwen ontwikkelde zich aan de oevers van de Zenne een bescheiden nederzetting. Die groeide in de loop der eeuwen stilaan uit tot een centrum voor handel en nijverheid. Al is over de oudste geschiedenis van Brussel weinig met zekerheid bekend toch zijn vrijwel alle historici ervan overtuigd dat deze nederzetting aan belang won op het einde van de 10de eeuw. In 977 immers verleende de Duitse keizer Otto II het hertogdom Neder-Lotharingen aan de Karolinger Karel van West-Frankrijk. Die vestigde zich in 979 te Brussel. Hij liet een burcht bouwen op één der eilanden in de Zenne. Van hieruit moesten Karel en zijn opvolgers de westgrenzen van het (Duitse) keizerrijk verdedigen tegen de aanvallen van de koningen van Frankrijk en van hun vazallen en handlangers, de graven van Vlaanderen.

Brussel werd op het einde van de tiende eeuw voor de eerste maal een vorstelijke residentie. Niet voor lang echter. Vanaf 1005 vestigden de opvolgers van Karel van Neder-Lotharingen zich te Leuven. De eerste hertogen van Brabant vertoefden meestal in de Dijlestad. Leuven bleef trouwens tot het einde van de achttiende eeuw aanspraak maken op de titel van 'Eerste stad van Brabant.'

4.2 Brabant

Het hertogdom Brabant telde de vier 'hoofdsteden' Leuven, Brussel, Antwerpen en 's-Hertogenbosch en een aantal kleinere centra zoals Lier, Tienen, Zoutleeuw en Nijvel. Het overgrote deel van het hertogdom Brabant lag ten Noorden van de Germaans-Romaanse taalgrens en behoorde dus tot het Nederlandse taalgebied. Enkel het uiterste zuiden, het agrarische 'Roman Pays de Brabant' met de rijksabdij van Nijvel, maakte deel uit van het Franse taalgebied.

Brabant was een leen van de Duitse keizer. Het hertogdom genoot een ruime autonomie. De Brabantse landsheren dachten er echter allerm minst aan om zich van het Rijk los te maken. Integendeel! De Brabantse hertogen waren er bijzonder trots op Rijksvorsten te zijn. Zij wierpen zich op als de behoeders van de Rijksstad Aken, begraafplaats van Karel de Grote, en streefden ernaar hun aanzien in het Duitse Rijk te vergroten. De slag van Woeringen (5 juni 1288) - die niet in Brabant werd uitgevochten maar in de buurt van Keulen - vormde een schitterend hoogtepunt van die politiek. Ook commercieel en cultureel bestonden er nauwe banden tussen Brabant en het Duitse Rijk.

Meteen blijkt duidelijk hoezeer de geschiedenis van Brabant fundamenteel verschilt van die van Vlaanderen. Dit graafschap (met steden als Brugge, Gent, Ieper, Kortrijk en Rijsel) omvatte naast een Diets gedeelte ook een vrij groot gebied dat van oudsher Franstalig was. Bovendien hing Vlaanderen - op de streek rond Aalst na - af van de Franse koning. In tegenstelling tot de Brabanders die een zeer ruime autonomie genoten, moesten de Vlaamse graven terdege rekening houden met hun Franse suzerain. Die vorst was er immers op uit zijn gezag in Vlaanderen te verstevigen, niet alleen politiek maar ook militair. Dit leidde tot conflicten met de Vlaamse steden waarvan de slag van de Gulden Sporen (11 juli 1302) onder invloed van de 19de-eeuwse romantiek haast legendarisch werd. Sommige historici zijn ervan overtuigd dat die zege van de Vlaamse ambachtslieden en gemeentenaren verhinderd heeft dat Vlaanderen eenvoudigweg werd ingelijfd bij Frankrijk.

Desondanks stond Vlaanderen eeuwenlang, niet alleen politiek maar ook cultureel en taalkundig onder Franse invloed. In steden als Brugge, Gent, Ieper en Kortrijk die zonder enige twijfel tot het Nederlandse taalgebied behoorden en waar het volk Diets sprak, woonde een bovenlaag (de zogenaamde Leliaerts) die zich courant van het Frans bediende. Het Frans was trouwens tijdens de Middeleeuwen de taal van het hof en van de adel en dit tot ver buiten Frankrijk. Dit gold onder meer voor Engeland, een land dat na de slag bij Hastings (1066) veroverd was door de Normandiërs. Ook in Italië liet de Franse invloed zich gelden. De Florentijnse dichter Dante Alighieri hekelde de Italianen die hun moedertaal verachtten en dweepten met het Frans.

Zelfs in het hertogdom Brabant was het Frans verspreid bij sommige adellijke families. In tegenstelling echter tot het graafschap Vlaanderen bleef het Nederlands er eeuwenlang de bestuurstaal bij uitstek. Godefroid Kurth schreef dan ook dat de Brabanders hardnekkig trouw bleven aan het Diets. Volgens deze leermeester van Henri Pirenne ontsnapte Brabant aan de invloed van de Franse cultuur: 'Le Brabant était la seule de nos provinces où l'on restât fidèle, avec une obstination patriotique à la langue maternelle, qui était le flamand lorsqu'elles [de steden Brussel, Leuven, Antwerpen, 's-Hertogenbosch] renoncèrent à la langue savante qui était le latin, c'est en flamand qu'elles délibérèrent sur les intérêts publics. Il y a dans ce simple fait un indice des plus significatifs: le Brabant échappait au rayonnement de la culture française, il vivait de sa vie propre, il formait un royaume en miniature...'

4.3 De opkomst van Brussel

Brussel ontwikkelde zich in Brabant. Beide zijn reeds eeuwenlang onlosmakelijk met mekaar verbonden. De toekomstige Europese hoofdstad lag tijdens de Middeleeuwen op een kruispunt van handelswegen van Oost naar West en van Noord naar Zuid. Vooral de route die Engeland (Londen) via Vlaanderen (Brugge, Gent) met het Rijnland (Keulen) verbond, was zeer belangrijk. Zij droeg er mede toe bij dat de bescheiden nederzetting van weleer zich ontwikkelde tot een heuse stad met een eerste omwalling. In 1229 verleende hertog Hendrik I (1190-1235) aan de Brusselaars een keure. Die garandeerde de burgers een aantal vrijheden. Inmiddels groeide deze Brabantse stad uit tot een vermaard centrum van de lakennijverheid.

Vanaf de regering van de legendarische hertog Jan I (1267-1294) werd Brussel de gebruikelijke verblijfplaats van de hertogen van Brabant. Toch zou Leuven nog lange tijd een geduchte concurrent blijven. Jan I verwierf groot aanzien in heel Europa. In 1288 had hij immers met de steun van de burgers van Keulen te Woeringen een coalitie verpletterd bestaande uit de aartsbisschop van Keulen en de graven van Gelre en Luxemburg. Jan I verleende de Brusselaars ook verschillende privileges en droeg bij tot de economische expansie van de stad. Omdat Brussel zich steeds verder uitbreidde, werd tussen 1357 en 1379 een tweede omwalling gebouwd.

De stad aan de Zenne nam ook op cultureel gebied een hoge vlucht. Zij groeide uit tot het belangrijkste centrum van de Brabantse gotiek. Monumentale bouwwerken als de kapittelkerk van Sint-Michiel en Sint-Goedele (1225-1490) en het stadhuis (1401-1455) leggen vandaag nog steeds getuigenis af van het vakmanschap van de Brusselse metselaars en 'steenbickelers'. De grootste mysticus van de Nederlanden, Jan van Ruusbroec (1293-1381), was jarenlang een eenvoudig priester in Sint-Goedele. Hij schreef zijn mystieke traktaten in 'onvermingheden Brusselschen Dietsche' (zie de bijdrage van Janssens). Zij werden in het Latijn vertaald en raakten verspreid over heel Europa.

Ook op politiek gebied verwierf Brussel een steeds groter aanzien. De Brabantse steden - vooral Brussel, Leuven, Antwerpen, 's-Hertogenbosch, Lier, Tienen, Zoutleeuw en Nijvel - pleegden regelmatig overleg met mekaar. Zo stonden zij sterker om hun belangen te verdedigen bij de Brabantse hertogen, vooral wanneer die genoodzaakt waren om een beroep te doen op de financiële steun van hun onderdanen. Dergelijke 'beden' werden slechts toegestaan in ruil voor concrete toezeggingen. Die stonden opgetekend in belangrijke landprivileges als de testamenten van Hendrik II (1248) en Hendrik III (1261), het Charter van Kortenberg (1312), de Waalse charters (1314) en de 'Blijde Inkomst' (1356). De macht van de vorst werd steeds nauwer omschreven. Net als in Engeland, bakermat van de moderne democratie, ontwikkelde zich in Brabant een 'constitutioneel systeem'. Het 'privilegie van den Ruwaert' (4 mei 1421) en het 'Nieuw regiment' (12 mei 1422) vormen de bekroning van die evolutie. In 1422 had het hertogdom Brabant een bestuursvorm verworven die begon te lijken op een parlementair regime met ministeriële verantwoordelijkheid tegenover een landsvertegenwoordiging. De Brabanders verwierven zelfs het recht om een vorst die zich niet aan de afspraken hield, af te zetten... Alles wees erop dat Brabant zich tot een onafhankelijke republiek zou ontwikkelen, vergelijkbaar met de Noord-Italiaanse stadstaten. Dat is echter niet gebeurd.

Na de dood van hertogin Johanna († 1406) raakte Brabant stilaan in handen van een buitenlandse dynastie: de hertogen van Bourgondië. In tegenstelling tot de Brabantse

hertogen waren die Franse vorsten uit het huis van Valois minder afhankelijk van de financiële steun van hun onderdanen. Ze bezaten immers niet alleen uitgestrekte goederen in Bourgondië maar heersten ook over een hele reeks andere vorstendommen als Vlaanderen, Holland, Zeeland, Friesland, Namen, Henegouwen, Luxemburg. De Brabantse steden beschikten dan ook niet meer over dezelfde macht als vroeger onder de autochtone vorsten uit het huis van Leuven. Hertog Filips de Goede (1430-1467) en zijn opvolgers lieten geen gelegenheid onbenut om de vorstelijke macht te herstellen. De 'Grote Hertog van het Westen' verbleef meermaals te Brussel. De plaatselijke wethouders waren erop uit om de Bourgondiër en zijn rijke hofhouding zoveel mogelijk binnen hun stadsmuren te houden. Zij voerden een heuse prestigepolitiek. Tussen 1452 en 1460 lieten zij op de Coudenberg een 'grote saele' bouwen. In 1449 stelde het stadsbestuur Jan van Ruysbroeck aan tot 'meester van den steenwerke van den torre van der stad raithuse op de merct.' De Brusselse ondernemer bekroonde de stadhuistoren met een slanke spits. Sedert 1435 hadden de Brusselse wethouders een eigen stadsschilder in dienst: Roger de la Pasture. Die man was afkomstig uit de Franse stad Doornik. Te Brussel vertaalde hij zijn naam tot Rogier vander Weyden (ca . 1400-1464).

Na de dood van Maria van Bourgondië (1482) kwamen de Nederlanden - grotendeels samenvallend met de huidige Europese staten België, Nederland en Luxemburg - onder het gezag van de Habsburgers. Tijdens de regering van Karel V (1515-1555) werd Brussel het centrum van een uitgestrekt rijk 'waar de zon nooit onder ging' (Duitsland, Oostenrijk, Spanje, Italië, Spanje en een aantal overzeese gebieden). Vanaf 1531 waren de hofhouding en de centrale administratie te Brussel gevestigd. De kunsten kenden hier een grote ontplooiing. Vooral de houtsnijders en tapijtwevers ('leeghwerckers') bereikten een zeer hoog artistiek peil. Brusselse wandtapijten en houten retabels (altaarstukken) sieren vandaag nog steeds talrijke musea, kerken en paleizen in binnen- en buitenland. Ook de wetenschappen namen een hoge vlucht. De Brusselaar Andreas Vesalius († 1564) geldt als de grondlegger van de moderne anatomie.

4.3 Reformatie en Reconquista

Begin zestiende eeuw drong de reformatie vanuit Duitsland en Zwitserland de Nederlanden binnen. Ook te Brussel woonden vele aanhangers van de hervorming. Zowel Keizer Karel V (1515-1555) en meer nog zijn zoon Filips II (1555-1598) traden hardhandig op tegen de 'protestanten'. De vrijheidslievende inwoners van de Nederlanden stonden afkerig tegenover het religieus fanatisme van de in Spanje opgevoede Filips II. Zware belastingen en het verdringen van de autochtone adel door Spanjaarden versterkten het ongenoegen.

Uiteindelijk brak een opstand uit tegen de Spaanse kroon. De Nederlanders - zelfs die van buiten Brabant - beriepen zich uitdrukkelijk op de Brabantse privileges. Die bepaalden immers dat onderdanen niet moeten gehoorzamen aan een vorst die zich niet aan de afspraken houdt. De Spaanse Habsburgers werden verdreven en Filips II werd afgezet ('Placcaet van Verlatinghe'). Alexander Farnese slaagde er echter in de Zuidelijke Nederlanden - grotendeels samenvallend met het huidige België en Luxemburg - te heroveren (1585). De Noordelijke Nederlanden (grotendeels samenvallend met de huidige staat Nederland) konden de Spanjaarden echter niet meer onderwerpen. De onafhankelijkheid van de Noordelijke Nederlanden werd officieel erkend bij het Verdrag van Westfalen (1648). Het Noorden, gedomineerd door Holland, groeide uit tot een protestantse handelsrepubliek. De bloei van dit gebied was in belangrijke mate het werk van de calvinisten die Brabant en Vlaanderen ontvlucht waren.

Na 1585 stonden de Zuidelijke Nederlanden opnieuw onder Spaans bestuur. De aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1633) roeiden de laatste sporen van de hervorming uit. De katholieke contra-reformatie triomfeerde, mede dank zij de steun van de jezuiëtenorde. Te Brussel en elders verrezen zwierige barokkerken. Na de dood van Isabella (1633) werden de Zuidelijke Nederlanden gewoonweg vanuit Madrid bestuurd via landvoogden en gouverneurs-generaal. In de centrale administratie was Frans en soms ook Spaans de gebruikelijke voertaal.

Tijdens de zeventiende eeuw hadden de Zuidelijke Nederlanden erg te lijden onder de imperialistische politiek van Frankrijk. Dit land was er van oudsher op uit op de Europese grootmacht bij uitstek te worden. Het streefde naar gebiedsuitbreiding en kwam dan ook in botsing met zijn burens: in het Noorden (de Nederlanden), in het Oosten (Elzas-Lotharingen) en in het Zuiden (Spanje en Italië). De stad Brussel betaalde een zeer zware tol aan het oorlogsgeweld. In augustus 1695 liet de Franse koning Lodewijk XIV Brussel beschieten. Tijdens dit bombardement (zie de bijdrage van Janssens), dat Napoleon Bonaparte later zou bestempelen als 'aussi barbare qu'inutile', werd de buurt van de Grote Markt in de as gelegd. Ook talrijke kunstwerken en grote delen van het stadsarchief werden vernield.

4.4 Verlichting

Vanaf 1713 kwamen de Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse tak van de Habsburgse dynastie. In 1745 viel Frankrijk andermaal de Zuidelijke Nederlanden binnen. Tussen 1745-1749 werd het gebied vanuit Parijs bestuurd. In 1749 keerden de Oostenrijkers terug. Ondanks alle oorlogsgeweld brachten de Brusselse kunstambachten nog heel wat kwaliteitswerk voort: wandtapijten, kantwerk, porselein, enz... Ook de Brusselse koetsen waren tot ver buiten de Zennestad sterk gegeerd. Te Brussel, net als elders in de Nederlanden, genoot het Frans groot aanzien. De kloof tussen de (francofone) bovenlaag en de gewone burgers werd steeds groter. Door de verfransing bleven brede lagen van de bevolking verstoken van degelijk onderricht en scholing.

Rationele intellectuelen zoals Verlooy legden zich niet neer bij die nefaste ontwikkeling. Zij streefden naar het afschaffen van de verouderde privileges van de 'elite' en naar een 'democratisering' van de samenleving. Dit laatste vergde een herwaardering van het Nederlands. Verlooy had ingezien dat mensen pas ten volle aan het bestuur en aan de samenleving konden participeren indien zij dat probleemloos in hun eigen taal konden doen. Met andere woorden: tussen de herwaardering van de eigen taal en cultuur - bij uitstek nationalistische doelstellingen - en de democratisering van de maatschappij bestond volgens hem een onverbreekbare band. Het een was niet mogelijk zonder het andere. Aanvankelijk rekende Verlooy - en velen met hem - op de steun van een verlichte en 'aufgeklärte' vorst als Jozef II. Op 4 augustus 1785 richtte Verlooy zich dan ook rechtstreeks tot de Oostenrijkse keizer. Hij bepleitte bij de Habsburger de herwaardering van het Nederlands als de *conditio sine qua non* om de rationele hervormingen van de keizer te doen slagen. Drie jaar later publiceerde Verlooy zijn denkbeelden in zijn beroemde Verhandeling.

In 1793-1794 veroverden de sansculotten Brussel en de rest van de Nederlanden. Het gebied werd ingelijfd bij de Franse Republiek. De instellingen van het Ancien Régime werden afgeschaft. In de plaats kwam een nieuw bestuurssysteem. Voor het Nederlands was er geen plaats meer. Tussen 1793 en 1815 voerden de Fransen in heel de Zuidelijke Nederlanden een systematische verfransingspolitiek.

De slag van Waterloo (1815) maakte een einde aan de Franse bezetting. De geallieerden - Pruisen, Engeland, Rusland en Oostenrijk - besloten de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden voor het eerst sinds 1585 te herenigen. Het in 1815 opgerichte Koninkrijk der Nederlanden moest uitgroeien tot een sterke bufferstaat tegen het imperialistische Frankrijk. Aan het hoofd van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden stond Willem I. Deze vorst gaf blijk van een grote visie maar niet altijd van evenveel diplomatie. Hij streefde ernaar de Zuidelijke Nederlanden op het zelfde niveau brengen als de Noordelijke. Daarom besteedde hij bijzondere aandacht aan het onderwijs. De taal van het volk - het Nederlands - moest opnieuw de officiële taal worden. Dit zou uiteraard het einde betekenen van de privileges van de francofone bovenlaag.

Koning Willem en zijn raadgevers waren zich bewust van het Nederlands karakter van dit gebied. Kranten als de Gazette des Pays-Bas herinnerden eraan dat het Nederlands in Brussel eeuwenlang de voertaal was geweest. Blijkbaar was Verloofs verhandeling, gedrukt in 1788 - amper 27 jaar vóór Willem I zijn intrede deed in de Zuidelijke Nederlanden - niet in de vergetelheid geraakt. Wel integendeel! In 1829 bracht de Nederlandse hoogleraar Schrant een heruitgave onder de titel Verhandeling op het niet achten der Moederlyke Tael in de Nederlanden, door een' Brusselsch advocaat. De oprichting van het onafhankelijke België (1830) maakte echter een brutaal einde aan de politiek tot herwaardering van het Nederlands.

4.5 De Belgische taalideologie

Na 1830 werden de nieuwe Belgische machthebbers geconfronteerd met de vraag welke taal gebruikt zou worden voor het bestuur in de nieuwe staat. J.F. Willems wees minister Van de Weyer op het historisch Nederlands karakter van Brussel. Zelfs onder de dreiging van bajonetten van de sansculotten bleven de Brusselaars hun moedertaal verdedigen. In 1859 publiceerde C. Serrure een studie Over het gebruik onzer moedertael te Brussel in vroegere dagen. Steunend op eigen archiefonderzoek kwam hij tot de vaststelling dat Brussel eeuwenlang een Nederlandse stad was geweest. Na Serrure lijkt de belangstelling voor dit onderwerp verminderd te zijn. Lange tijd verschenen er geen studies meer over de taaltoestanden in de hoofdstad van de Nederlanden.

Dit hoeft geen verwondering te wekken. In het nieuwe België gaf het Frans de toon aan. De suprematie van die taal werd niet gecontesteerd, zelfs niet door de stilaan opkomende Vlaamse Beweging. Naarmate die stroming echter aan kracht won, zagen de franstaligen hun privileges bedreigd. Daardoor groeide stilaan de belangstelling voor de taaltoestanden in de voormalige Nederlanden. Zowel een historicus als Godefroid Kurth als de advocaat Jacques des Cressonnières handelden uitvoerig over 'la question des langues'. Henri Pirenne besteedde in zijn Histoire de Belgique eveneens aandacht aan dit onderwerp.

Het betoog van deze Franstaligen was echter sterk doordrongen van de Belgische taalideologie. In feite poogden zij een legitimatie te verschaffen aan de geprivilegieerde positie van de francofone bourgeoisie in Nederlandstalig België. Het valt trouwens op dat al die publicaties verschenen rond 1900. Precies rond die tijd begon zich in België een beslissende kentering af te tekenen. De Nederlandstaligen legden zich niet langer neer bij de dominerende positie van het Frans in heel België.

In grote lijnen komt de stelling van Kurth, Des Cressonnières en Pirenne hierop neer. Onder het Ancien Régime bleven de mensen gespaard van 'kleinzielige taaltwisten'. In de Zuidelijke Nederlanden heerste immers van oudsher een zo ruim mogelijke 'taalvrijheid'. De Franse taal kon zich dan ook ongehinderd ontplooiën temeer daar de gewone man een

van de talloze Vlaamse dialecten sprak. Het Frans was dan ook sedert eeuwen de taal bij uitstek niet alleen in het bestuur maar ook in het cultuur- en geestesleven. Niet omdat het Frans de taal van de politieke machthebbers was. Wel integendeel! Het Frans had de bovenhand gehaald enkel en alleen omwille van intrinsieke kwaliteiten. Het Frans was immers, aldus nog steeds de verdedigers van de Belgische taalideologie, een universele en superieure taal. Het 'Vlaams' daarentegen was een allegaartje van schabouwelijke dialecten. Het was dan ook logisch dat die superieure taal de inferieure verdrongen heeft. Kortom er voltrok zich een volkomen natuurlijk proces. Dit proces mocht in geen geval verstoord worden. Er moest daarom een zo ruim mogelijke 'taalvrijheid' heersen. Taalwetten waren dan ook verwerpelijk. Tot zover de redenering van de francofone Belgische bourgeoisie. Die vertoont nogal wat racistische trekjes. Een paar jaar later zouden sommige auteurs nog een stap verder zetten en onomwonden verklaren dat de ondergeschikte positie van de Vlamingen het fatale gevolg was van... 'inferieure raskwaliteiten'.

5. Studies over het taalgebruik te Brussel

Kurth, Pirenne en Des Cressonnières handelden steeds over de taalsituatie in de Zuidelijke Nederlanden in hun geheel. De historische evolutie van het taalgebruik te Brussel komt in hun publicaties slechts sporadisch aan bod.

Vóór 1979 bestonden er slechts een handvol publicaties die specifiek toegespitst waren op de taaltoestanden te Brussel vóór 1794. Zij waren vooral het werk van filologen. Reeds C. Serrure had het taalgebruik te Brussel bestudeerd. Hij baseerde zich daarvoor op archiefstukken. Later hebben ook Desiderius Stracke, Maurits Sabbe en Karel Hemmerechts dit onderwerp behandeld. Hun aandacht ging echter niet naar het taalgebruik in de ambtelijke stukken maar naar het literaire leven in de hoofdstad.

Maurits Sabbe schreef in 1934: 'Wat opvalt bij het nagaan van het letterkundig leven te Brussel in den loop der eeuwen, is enerzijds de ononderbroken continuïteit van de Nederlandsche literaire bedrijvigheid bij de geboren Brusselaars sedert de 13e tot in de 19e eeuw, en anderzijds het bijna volslagen gemis aan geboren Brusselaars die de Fransche letteren beoefenden vóór de 19e eeuw. Marnix (van Sint-Aldegonde) is om zoo te zeggen de eenige Brusselaar, die in vroeger tijden een plaats van de Fransche literatuur inneemt, en dan nog is zijn Nederlandsch literair werk even belangrijk. Bovendien was hij uit Waalsche ouders geboren.' Brussel had destijds een hele reeks meesterwerken aan de Nederlandse letterkunde geschonken. Tijdens de zeventiende en achttiende eeuw echter was het literaire leven in verval geraakt. Sabbe baseerde zich vooral op de getuigenissen van tijdgenoten. De toenmalige schrijvers, dichters en rederijkers hadden immers hun beklag gedaan over het geringe prestige van het 'Neder-Duytsch'. Het artikel van Sabbe heeft een aantal mensen bevestigd in hun nogal eenzijdige interpretatie van Verlooy's Verhandeling. Velen raakten er rotsvast van overtuigd dat reeds tijdens de zeventiende eeuw de rol van het Nederlands te Brussel grotendeels uitgespeeld was. Wie echter de moeite doet een onderzoek in te stellen naar het taalgebruik in de ambtelijke stukken, komt zeer snel tot een heel andere conclusie.

Bovendien is het onverantwoord het taalgebruik van een stad te beoordelen aan de hand van de kwaliteit van het literaire leven aldaar. De belangrijkste bron van informatie voor een studie van de taaltoestanden zijn immers niet de literaire teksten maar integendeel de ambtelijke stukken. Zij werden immers door en voor de burgers opgesteld. Reeds Serrure had zeer goed ingezien dat archiefstukken de belangrijkste bron van informatie vormen voor een onderzoek naar het taalgebruik van een bevolking. Hij kreeg echter geen

navolgers. Pas in 1951 verscheen er opnieuw een studie gebaseerd op ambtelijke bescheiden ditmaal van de hand van A. Cosemans. Die historicus heeft nooit doelbewust en volgens een vooropgezet plan het taalgebruik in een bepaald archieffonds onderzocht. Hij werkte op het Algemeen Rijksarchief. Bij zijn inventariseringswerkzaamheden noteerde hij een aantal gegevens inzake de taaltoestanden in de hoofdstad van de Zuidelijke Nederlanden. Cosemans kwam vrij spoedig tot de bevinding dat Brussel destijds heel wat minder verfranst was dan men tot dan toe - zonder archiefonderzoek - had verkondigd. De vernieuwende resultaten van dit onderzoek bleven evenwel beperkt tot een kleine kring van specialisten. In de scholen en in vulgariserende publicaties luidde het inmiddels nog altijd dat Brussel al Frans was onder de Bourgondiërs (1406-1482).

5.1 Het klopt niet!

Ook ik kreeg in 1968 die boodschap nog te horen op het Brusselse Sint-Jan-Berchmanscollege. Later verrichtte ik in het kader van een licentiaats- en doctoraatsproefschrift over hertog Jan I (1267-1294) en Jan II van Brabant (1294-1312) opzoekingen niet alleen in de archieven van de centrale Brabantse instellingen maar ook in die van kerken en kloosters en die van de Brabantse steden. Zo kwamen ook de privilegieboeken ('cartularia') van de stad Brussel aan de beurt. Het gaat hier om meer dan 20 handschriften uit de veertiende en de vijftiende eeuw. Daarin hadden de klerken van de Brusselse wethouders de meest uiteenlopende akten gekopieerd die op enigerlei wijze van belang waren bij het bestuur van de stad. Die teksten gaan niet alleen uit van de schepenen, rentmeesters maar ook van de Brabantse en Bourgondische hertogen. Zelfs oorkonden van buitenlandse vorsten zoals de aartsbisschoppen van Keulen, de graven van Vlaanderen, de graven van Henegouwen en de prins-bisschoppen van Luik kregen een plaats in deze privilegieboeken.

Rekening houdend met wat mij tijdens de geschiedenislessen was geleerd, verwachtte ik in deze Brusselse 'cartularia' en ook in de archieven van de laken-gilde, de ambachten, de kerken, de kloosters, de godshuizen en hospitalen massa's Franstalige stukken te vinden. Dit bleek echter hoegenaamd niet het geval te zijn. Zelfs tijdens de Bourgondische periode waren vrijwel alle stukken in het Latijn of in het Middelnederlands gesteld. In de Brusselse archieven werd slechts een uiterst beperkt aantal Franstalige stukken gevonden. Er rees dan ook twijfel aangaande de juistheid van de algemeen gangbare opvatting als zou Brussel reeds Frans geweest zijn onder de Bourgondiërs. Voorlopig kon dit niet nader onderzocht worden. Pas na het voltooien van mijn doctoraal proefschrift in 1977 startte ik met een systematische controle van het taalgebruik in de Brusselse archieffondsen. In een eerste fase (1977-1978) spitste de studie zich toe op de Brusselse documenten uit de periode vóór 1500.

Dit onderzoek was voltooid toen zich een nieuw feit voordeed. Op het einde van de jaren zeventig kregen de Brusselse taaltoestanden plots bijzondere aandacht in een welbepaalde francofone hoek. In 1979, naar aanleiding van 'Duizend jaar Brussel', organiseerde FDF-staatssecretaris François Persoons een tentoonstelling onder de titel Bruxelles, mille ans de rayonnement de la culture française. Het evenement ging door in het Paleis der Academiën. De expositie en de bijbehorende publicatie poogden te 'bewijzen' dat er in Brussel van oudsher een Franstalige gemeenschap zou hebben geleefd. Dezelfde stelling vindt men ook terug in Leon Van den Bruwaenes *Le Français à Bruxelles aux siècles passés*, gepubliceerd in 1980.

Beide publicaties steunen allerminst op systematisch onderzoek in de Brusselse archieven. Zij beperken zich tot het opsommen van een aantal gegevens vermeld in

gemakkelijk toegankelijke publicaties. Merkwaardig is echter dat in de totaliteit van de feiten enkel en alleen datgene geselecteerd wordt wat zou moeten wijzen op Franstalige aanwezigheid te Brussel in vroegere eeuwen. Van den Bruwaene vormt hiervan het meest flagrante voorbeeld. Die auteur gaat ijverig op zoek naar een aantal 'indices' die zijn stelling zouden moeten ondersteunen. Hij beroept zich op de volgende aanduidingen. Te Brussel hebben tijdens het Ancien Régime een aantal vorsten, hovelingen en edelen vertoefd. In die kringen was het Frans de voertaal. Bovendien bestonden er relaties tussen de Zennestad en haar ommeland. Dit omvatte ook een gebied dat van oudsher Franstalig was, namelijk het 'Roman Pays de Brabant.' Welnu, tussen Nijvel en Brussel zou er eeuwenlang een zeer intense band zijn geweest.

Van den Bruwaene hanteert nog andere argumenten. Een aantal handelaars - onder meer afkomstig uit Waalse gewesten - brachten in Brussel hun waren aan de man. Arme lieden uit het Franse taalgebied kwamen hier om aalmoezen bedelen. In sommige Brusselse kerken werd niet alleen in de volkstaal maar ook in het Frans gepreekt. Een paar Franstalige kloostergemeenschappen hadden zich te Brussel gevestigd. Er bestonden een aantal Waalse scholen. Sommige Brusselaars studeerden aan Franse universiteiten. Er verscheen te Brussel een Franstalige krant, Franstalige stadsbeschrijvingen en zelfs stadsplannen en gravures met aanduidingen in het Frans. Ten slotte wijst hij erop dat sommige Brusselse schrijvers en dichters hun beklag deden over het verval van het 'Nederduytsch' en over het misprijzen voor de volkstaal en dat zij zich verzetten tegen uitingen van 'francofilie' en 'francomanie'.

Uit al die aanduidingen besluit Van den Bruwaene dat er te Brussel van oudsher een grote groep Franstaligen woonde. Dit zou reeds het geval zijn geweest op het einde van de tiende eeuw... In de latere eeuwen zou het Frans - de cultuurtaal in heel Europa - steeds sterker opgerukt zijn in Brussel. Van den Bruwaene aarzelt zelfs niet om in zijn boek het hoofdstuk over de taaltoestanden te Brussel in de 17de eeuw te voorzien van de titel: 'Vers la prédominance du français au XVIIe siècle.'

Wie echter al die aangevoerde 'indices' aan een kritisch onderzoek onderwerpt, is allerm minst onder de indruk van hun gewicht. Alle aangehaalde fenomenen gelden tijdens het Ancien Régime immers voor een groot aantal steden in Europa. Op talloze plaatsen vond men Franstalige vorsten, hovelingen, edelen en rijke burgers. Vaak waren er koop- en ambachtslui, kunstenaars en schrijvers bedrijvig die uit Frankrijk afkomstig waren. Tot in Italië, Pruisen, Oostenrijk, Rusland verschenen er Franstalige kranten. Ook te Brussel was dit het geval. Van den Bruwaene vermeldt echter niet dat die publicatie een initiatief was van de centrale regering. Bovendien was die krant niet zozeer bestemd voor de bevolking van de hoofdstad. Zij had eerst en vooral als bedoeling het beleid van de Zuidelijke Nederlanden te verdedigen... in het buitenland. Nog een ander feit verdient de aandacht. Voor het maken van die krant deed de regering een beroep op redacteurs uit Frankrijk. Te Brussel achtte men blijkbaar niemand in staat die taak op zich te nemen.

Ook de andere 'indices' van Van den Bruwaene zijn allerm minst overtuigend. Zo werd er destijds in alle centra van enig belang in het Frans gepredikt. Op talloze plaatsen in Europa verdienden Franse schoolmeesters de kost. Niet alleen te Brussel maar bijvoorbeeld ook in Rome, Londen en Venetië werden Franstalige stadsbeschrijvingen en reisgidsen gedrukt. De toeristen van toen - vrijwel uitsluitend leden van de gegoede bovenlaag - konden in Rome, Venetië, Firenze, Londen, Berlijn en Potsdam gravures met stadsgezichten en stadsplannen met toelichtingen in het Frans kopen. Ook de klachten over het verval van de volkstaal waren allerm minst specifiek voor Brussel. Van Polen en Hongarije tot Holland en van Italië tot Engeland deden schrijvers en dichters hun beklag

over de verwaarlozing van de volkstaal. Zij hekelden de blinde verering van het Frans, destijds de cultuurtaal bij uitstek; zij verzetten zich fel tegen 'l'Europe française'.

Het vergt dan ook geen betoog dat dergelijke 'indices' hooguit aanvullende informatie kunnen verschaffen voor een studie naar de taaltoestanden tijdens het Ancien Régime. Wie daarover iets zinnigs wil zeggen, moet eerst en vooral nagaan welke taal de personen en de instellingen in Brussel gebruikten om een brief te schrijven, om rekeningen en facturen te maken, om een contract af te sluiten of om een testament op te stellen. Bijzonder relevant is ook welke taal het Brusselse stadsbestuur gebruikte om verordeningen en reglementen uit te vaardigen. In welke taal richtten de wethouders zich tot de bevolking van de Zennestad? In welke taal stelden ambachten en hospitalen hun statuten en reglementen op en hielden zij hun ledenlijsten bij? Enkel in de Brusselse archieven is deze informatie te vinden.

6. Systematisch onderzoek

Dergelijk onderzoek, vooral wanneer het op een systematische wijze wordt uitgevoerd, vormt een zware opdracht. Precies daarom voelden slechts weinigen zich daartoe geroepen. Pas sinds het laatste kwart van de twintigste eeuw worden de taaltoestanden te Brussel tijdens het Ancien Régime systematisch bestudeerd. In tegenstelling tot de vroegere filologische belangstelling spitst het onderzoek zich nu toe op de archiefdocumenten. Historici gaan doelbewust na welke taal de Brusselaars gebruikten voor bepaalde types van documenten: notarisakten, testamenten, ledenlijsten van verenigingen, statuten en reglementen, berichten aan de bevolking, enzovoort. Opvallend is de systematiek waarmee dit alles gebeurt. Hele archieffondsen worden doorgenomen enkel en alleen om te zien in welke taal de documenten gesteld zijn.

In 1979 verschenen de studies van Hasquin en van De Ridder. Sedertdien werd het onderzoek uitgebreid tot andere types van documenten. Waar het bronnenmateriaal dit toelaat, worden de akten geteld en percentages berekend. Een typisch voorbeeld in dit verband vormt het onderzoek van de Brusselse notarisakten. Volgens Hasquin telde Brussel, zoals reeds vermeld, anno 1785 iets meer dan 10 % Franstaligen. Er werd reeds op gewezen dat heel wat documenten van de stedelijke administratie vernield werden tijdens het bombardement van Villeroy in 1695. Heel wat documenten gingen in de vlammen op. Zowel het stadsbestuur als de ambachten bewaarden immers hun archieven in gebouwen op en rond de Grote Markt. Beide instanties leden dan ook de zwaarste verliezen. De archieven van kerken, kloosters, hospitalen en godshuizen daarentegen bleven grotendeels gespaard. Zelfs heel wat stedelijke documenten hebben de ramp van 1695 overleefd. Dit geldt met name voor de indrukwekkende reeks van twintig privilegieboeken uit de veertiende en de vijftiende eeuw. Zij dragen namen als Het boeck metten haire en Het boeck met de Ketinck. In deze banden staan de afschriften van talloze akten waarvan het origineel bij het bombardement werd vernield.

Met andere woorden: ondanks alle verliezen in de loop der tijden, zijn toch nog altijd massa's Brusselse archiefstukken bewaard gebleven. Het was dan ook onmogelijk al die documenten in één keer te bestuderen. Daarom werd het onderzoek opgesplitst in twee fasen. De eerste fase (1977-1979) omvatte de controle van alle Brusselse archiefdocumenten uit de periode vóór 1500. De tweede fase, sedert 1980, is gewijd aan het onderzoek van de documenten opgesteld tussen 1500 en 1794. Dit onderzoek vertrekt van de vaststelling dat zowel onder de Bourgondiërs als onder de Habsburgers het Frans de taal was van de hofhouding en de centrale administratie. Aan de hand van de systematische controle in de Brusselse archieven wordt daarna nagegaan in hoeverre de

aanwezigheid van een aantal Franstaligen in de Zennestad een invloed heeft gehad op het taalgebruik van de plaatselijke bevolking.

Hierna volgt de lijst van de Brusselse archivalia die tot nu toe onderzocht werden.

1. De stedelijke privilegieboeken of cartularia (20 nummers). In deze registers staan de afschriften van talloze originele akten die om een of andere reden belangrijk waren voor de stad Brussel (stedelijke reglementen, hertogelijke privileges, schenkingen van cijzen en renten, lijsten van munten, enz.). Zij bestrijken de periode van het begin van de dertiende tot het einde van de achttiende eeuw.
2. De 'publicatieboeken' (26 nummers). De publicatieboeken bundelen de 4036 verordeningen die tussen 1635 en eind december 1793 afgekondigd werden op de pui het stadhuis. Ook in deze registers zitten er heel stukken die dateren uit de periode vóór het bombardement van 1695.
3. De 'correctieboeken' (13 nummers). De correctieboeken vertonen een sterke gelijkenis met de publicatieboeken.
4. De diverse stadsrekeningen en rekenplichtige stukken (1112 nummers).
5. De registers en de resolutieboeken met de beslissingen van het stadsbestuur (38 nummers).
6. De registers en de resolutieboeken met de beslissingen van de tresorij (56 nummers).
7. De 'wijkboeken' (206 nummers). De wijkboeken zijn ingedeeld volgens de wijken en de straten waaruit de stad bestond. Zij bevatten de registratie van allerhande transacties van gronden, huizen, enz.
8. De stedelijke gerechtelijke archieven (668 nummers).
9. De consignatieboeken (30 nummers).
10. De opinieboeken (31 nummers).
11. Het archief van de kapittelkerk van Sint-Michiel en Sint-Goedele (12052 nummers).
12. De archieven van de Brusselse ambachten (1100 nummers).
13. De archieven van de Brusselse instellingen voor armen- en ziekenzorg (4377 nummers).

Uit deze lijst blijkt dat het onderzoek niet alleen beperkt bleef tot de archieven van het Brusselse stadsbestuur maar dat ook de archieven van de ambachten, van de hospitalen en godshuizen en van de kerkelijke instellingen bestudeerd werden. Vrijwel elk van de in deze lijst vermelde nummers omvat ettelijke tientallen, vaak zelfs honderden stukken. Materiaal te over dus om zich een duidelijk beeld te vormen van het taalgebruik te Brussel in de periode vóór 1794. De resultaten van dit onderzoek volgen hierna.

6.1 Het taalgebruik vóór 1500

Net als overal in West-Europa waren ook te Brussel de ambtelijke stukken aanvankelijk in het Latijn gesteld. Vanaf het einde van de dertiende eeuw schakelt men stilaan over naar de volkstaal. Brussel schijnt hierbij zelfs een voorsprong te hebben op de andere Brabantse steden als Leuven, Antwerpen, Lier, Tienen, Zoutleeuw. Rond hetzelfde tijdstip dat men te Brussel het Latijn inruilt voor het 'Dietsch', 'Duutsch', 'Duytsch' stapte men in het Waals-Brabantse Nijvel over naar het Frans.

Te Brussel werd het Nederlands aanvankelijk vooral gebruikt voor de aangelegenheden die van belang waren voor de brede lagen van de bevolking. Het gaat hier concreet om stedelijke reglementen en verordeningen. De reden ligt voor de hand. De inwoners van Brussel moesten de onderrichtingen van hun wethouders probleemloos kunnen begrijpen. Ook alle stadsrekeningen waarvan de oudste dateren uit de veertiende eeuw, zijn in het Neder-Duytsch gesteld. Anders is het gesteld met de transacties van gronden, cijzen en renten. Daar gebruiken de Brusselse schepenen tot in het begin van de zestiende eeuw het Latijn. Daarna (en dit tot het einde van de achttiende eeuw) wordt ook voor dit type van documenten volop overgeschakeld naar het Nederlands.

In tegenstelling tot de Bourgondische archieven - die quasi integraal in het Frans gesteld zijn - vindt men in de Brusselse archivalia uit de periode vóór 1500 vrijwel nooit Franstalige stukken. Wanneer men die weinige documenten nader onderzoekt, blijkt onmiddellijk waarom zij in het Frans gesteld zijn. Het gaat hier om de volgende stukken:

a. Akten die uitgaan van of betrekking hebben op Franstalige vorsten zoals de koning van Frankrijk, de graaf van Vlaanderen, de graaf van Henegouwen, de prins-bisschop van Luik, de hertog van Bourgondië, de koning van Engeland. Gelet op de herkomst van de betrokkenen is het nogal logisch dat in deze gevallen het Frans gehanteerd werd. Hierbij aansluitend een andere vaststelling: in hun relaties met de aartsbisschop van Keulen en de steden uit het Rijnland gebruiken de Brabanders naast het Latijn ook het Hoog-Duits. b. Akten van instanties uit het Franse taalgebied. Wanneer een Brussels klooster een stuk grond of een rente aankoopt in Waals-Brabant of in Henegouwen zullen de schepenen ter plaatse dat meestal optekenen in een Waalse akte. Dit is de logica zelf. Overigens zitten er in de archieven van abdijen als Affligem en 't Park bij Heverlee ook soortgelijke Franstalige akten van schepenen uit het Waalse taalgebied. Omgekeerd vindt men in de archieven van Waalse abdijen als Nijvel en Villers-la-Ville ook regelmatig Dietse akten van instanties uit het Nederlandse taalgebied.

Een sprekend voorbeeld voor de taaltoestanden te Brussel tijdens de Middeleeuwen vormt de oorkondenverzameling van de kapittelkerk van Sint-Michiel en Sint-Goedele. Daarin berusten 5027 originele oorkonden uit de periode vóór 1500. De meeste daarvan zijn uiteraard in het Latijn, de taal bij uitstek van de kerk. De overige zijn vrijwel allemaal in het Nederlands gesteld. Onder de 5027 akten uit de periode vóór 1500 zitten er slechts 49 Franse. Die gaan uit van volgende instanties: 41 van schepenen of instellingen uit Waals-Brabant en uit Henegouwen; zeven van de hertogen van Bourgondië; één van het kapittel van Sint Goedele (1455), maar bestemd voor de graaf van Etampes in Frankrijk.

Maar niets illustreert beter het Nederlandse karakter van Brussel tijdens de Middeleeuwen dan een vergelijking met de toestand in Vlaamse steden als Brugge, Gent, Ieper en Kortrijk. In het graafschap Vlaanderen, een leen van Frankrijk, was het Frans zowat de officiële voertaal van de grafelijke administratie. In de stadsarchieven van Brugge, Gent en Ieper schommelt tijdens de periode vóór 1500 het percentage Franstalige stukken tussen de 30 en 60 %.

Dergelijke verfransende invloeden waren in Brabant en in Brussel onbekend. Het onderzoek van de duizenden Brusselse archiefstukken uit de periode vóór 1500 leverde welgeteld drie Franstalige akten van de Brusselse schepenen op. De eerste heeft betrekking op het graafschap Henegouwen, de tweede op de kanselier van de hertog van Bourgondië, de derde op de hertog zelf.

In 1356 veroverde Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, een aantal Brabantse steden. De Brusselse wethouder Everard Tserclaes - de man wiens beeld naast het stadhuis van Brussel door menige bezoeker wordt gestreeld - slaagde erin de Vlamingen uit Brussel en uit Leuven te verjagen. De Brabantse stad Antwerpen daarentegen bleef verder door de Vlamingen bezet. Vanaf dat moment vindt men op het Antwerpse stadsarchief een hele reeks Franstalige stukken. Tijdens de vijftiende eeuw krijgen de Antwerpenaren meer Franstalige akten van de hertogen van Bourgondië dan de Brusselaars...

6.2 De periode 1500-1794

In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, is Brussel nooit de gecentraliseerde hoofdstad van de Bourgondische staat geweest. De hertogen vertoefden immers ook elders (Dijon, Rijsel, Brugge, Gent en Mechelen). Pas in 1531 - onder het bewind van de Habsburgers dus - werd Brussel de hoofdstad van de Nederlanden. Op de Coudenberg vertoefde voortaan de vorst of zijn vertegenwoordiger: de landvoogd, de gouverneur-generaal en later de gevolmachtigde minister. In de bovenstad, meer bepaald in de buurt van de Coudenberg en de Zavel, vestigden zich een aantal Franstalige edelen, hovelingen en hoge ambtenaren. Die brachten vaak eigen Waals dienstpersoneel mee. De rijkdom van de hoofdstad trok ook een aantal marginalen aan. Die hoopten in Brussel werk te vinden of desnoods al bedelend in hun onderhoud te voorzien. Vanuit de diverse vorstendommen van de Nederlanden - ook uit de Waalse gewesten - trokken vaklui naar dit centrum. Na verloop van tijd werden zij toegelaten tot de stedelijke ambachten.

Te Brussel woonde dus een aantal anderstaligen. Dergelijke fenomenen waren allerminst nieuw. Zo trokken tijdens de vijftiende en de zestiende eeuw heel wat vaklui uit de Nederlanden naar Firenze. Bekwame ambachtslieden - en vooral de Brusselse tapijtwevers - waren in de Toscaanse hoofdstad zeer gegeerd. Zij genoten er zelfs privileges. Dergelijke vaklui - zowel die uit de Nederlanden als uit Duitsland - verenigden zich in een 'Broederschap van de H. Barbara.' Dit genootschap was sedert 1448 gevestigd in de kerk van 'S.S. Annunziata.' Het broederschap heeft in de loop van de jaren een heel archief opgebouwd dat vandaag op het 'Archivio di Stato' te Firenze berust. Daarin vindt men reglementen, ledenlijsten en rekeningen in het Nederlands of in het Hoogduits.

Er trokken niet alleen mensen uit de Nederlanden naar Italië. Het omgekeerde gebeurde ook. Niet alleen in de Nederlanden maar op talloze andere plaatsen in Europa bestonden er tijdens de middeleeuwen kolonies van Italianen, vooral geldhandelaars. Dergelijke 'Lombarden' vestigden zich vooral in belangrijke handelssteden als Brugge en Antwerpen. Te Brussel waren zij minder uitgesproken aanwezig. Het lijkt overigens geen twijfel dat het middeleeuwse Brugge en het zestiende-eeuwse Antwerpen een veel sterker internationaal karakter hadden dan Brussel. Uitgebreide groepen van Italianen, Fransen, Hanzeaten, Portugezen, joden enz. heeft men aan de oevers van de Zenne nooit gekend. De vestiging van dergelijke 'naties' te Antwerpen bleef trouwens niet zonder gevolgen op het taalgebruik in de Scheldestad. De gemeenschappelijke omgangstaal van die buitenlanders was meestal het Frans. In zijn 'Descrittione di tutti Paesi Bassi' (1561) stelt Guicciardini vast dat er tijdens de zestiende eeuw te Antwerpen zeer veel Frans gesproken werd.

Eerlang zou het Frans in de Scheldestad als het ware uitgroeien tot de moedertaal, aldus de geleerde Florentijn. Wanneer de jezuïet Carolus Scribani Brussel verlaat om zich te Antwerpen te vestigen, verbaast hij zich over de ijver waarmee de sinjoren zich van het Frans bedienen. Dit was ook elders het geval. Toen Lodewijk van Nassau tijdens de zestiende eeuw Frans wou gaan studeren, kreeg hij de raad om naar Gent te trekken!

De inwijking van een aantal eenvoudige Walen zorgde ongetwijfeld voor de opname van een aantal Franse woorden in het Brusselse dialect. De Waalse inwijkelingen raakten op relatief korte termijn door de Brusselaars vernederlandst. Ook de vestiging van een Franstalige keizer als Karel V met zijn hofhouding had blijkbaar slechts een beperkte weerslag op de taaltoestanden te Brussel. Uit het onderzoek van de Brusselse privilegeboeken als het Cleyne Swertboeck (1536-1602) en het Geel Correctie-boeck (1518-1565) waarin de akten van die Habsburger zijn gekopieerd, blijkt trouwens dat al de privileges die de keizer aan de stad Brussel verleende in het Nederlands gesteld zijn.

Ook Verlooy constateerde in zijn Verhandeling (1788) dat er te Brussel een beperkt aantal Franstaligen woonde. Dit deed echter allerm minst afbreuk aan het Nederlands karakter van die stad. Want, zo schreef Verlooy, indien men zo zou redeneren dan zijn ook Amsterdam, Londen en Berlijn Franstalige steden: 'Daer zyn inderdaed nog wel andere fransche huysen in d'andere gewesten van Brussel en vele die de twee talen samen hebben en de fransche voor d'eerste houden: maer het en is om zulke huysen niet, dat de stad ten deele Frans te rekenen is; want dan waer z'ooch ten deele Engelsch en Hoogduytsch: en Londen, Berlyn en Amsterdam waren ook eensdeels Fransche steden...'

Wie de Brusselse archieffonds onderzocht, stelt telkens weer vast dat het Nederlands hier de voertaal is gebleven tot aan de Franse Bezetting (1794-1815). Dit blijkt ondermeer duidelijk uit de archieven van de Brusselse hospitalen en godshuizen. Dergelijke liefdadigheidsinstellingen werden beheerd door rijke burgers. Zij waren immers - samen met de adel en sommige clerici - de enigen die over voldoende vermogen beschikten om liefdadigheid te beoefenen. Welnu, vrijwel alle testamenten waarin dergelijke schenkingen werden opgetekend zijn in het Nederlands gesteld. Op de koop toe zijn de weinige Franstalige testamenten afkomstig van adellijke families uit het Franse taalgebied of uit Spanje. Bovendien stellen de leden van de traditionele Brusselse bovenlaag, de patricische geslachten, hun genealogische bescheiden tot het einde van de 18de eeuw op in het Nederlands. Ook hier hebben de zeldzame uitzonderingen betrekking op Frans- of Spaanstalige inwijkelingen. Uit deze twee voorbeelden blijkt duidelijk dat - zelfs op het einde van de 18de eeuw - ook de overgrote meerderheid van de gegoede burgers in Brussel nog altijd Nederlandstalig was.

Ook het taalgebruik in de mededelingen aan het publiek bevestigt deze conclusie. Op het stadsarchief van Brussel berust een indrukwekkende reeks van 'publicatieboeken'. In deze banden bundelde de stad de teksten van de 4036 verordeningen die tussen 1635 en december 1793 afgekondigd werden ('gepubliceerd') op de pui van het stadhuis. Niet minder dan 3847 van de 4036 stukken hebben het Nederlands als voertaal. Slechts 181 zijn in het Frans gesteld. Daarnaast is er één in het Spaans. Tenslotte zijn er 7 tweetalige akten waarbij de Nederlandse en de Franse versie naast elkaar staan in twee kolommen.

Van die 181 Franstalige teksten werden er 143 uitgevaardigd door de vorst, de landvoogd of andere niet-stedelijke instanties. De meeste van die 143 akten waren bovendien niet specifiek voor Brussel bestemd. Zij bezitten integendeel een veel ruimere draagwijdte en hadden betrekking op het geheel van de Zuidelijke Nederlanden en berusten dan ook evengoed in de archieven van andere steden in de Zuidelijke Nederlanden. Sommige van

die Franstalige akten golden zelfs voor het hele Habsburgse Rijk. Typisch zijn ondermeer de Franstalige akten over het oproer in Hongarije en over de vrijhavens van Fiume en Triëst. Van de 181 Franstalige akten werden er slechts 37 opgesteld door de Brusselse wethouders. En van die 37 blijven er uiteindelijk slechts een tiental over die zouden kunnen wijzen op 'verfransing'. Dit wil zeggen 10 op een totaal van 3039 stedelijke akten.

Het besluit ligt dan ook voor de hand: vóór 1794 heeft het Brusselse stadsbestuur vrijwel nooit het Frans gehanteerd in haar officiële mededelingen aan de bevolking: 95,3 % is immers in het Nederlands en 4,7 % in het Frans.

In dit verband wil ik nog het volgende kwijt. In zijn publicatie *Le français à Bruxelles aux siècles passés* meent Van den Bruwaene een sterk argument gevonden te hebben voor zijn bewering als zou er te Brussel reeds in de 17de eeuw een groot aantal Franstaligen gewoond hebben. Hij verwijst hiervoor naar een toltarief uit 1675. Dit toltarief is immers niet alleen in het Nederlands maar ook in het Frans gesteld. Het document vermeldt de bedragen die betaald moeten worden bij de invoer van goederen te Brussel. Iedereen begrijpt onmiddellijk waarom - in dit specifieke geval - ook een Franse versie werd gemaakt. Die tarieven hebben immers onder meer betrekking op de bedragen die Waalse voerlui moesten betalen wanneer zij steenkool invoerden te Brussel.

Tot het einde van de achttiende eeuw bleef het Nederlands de voertaal bij uitstek van de Brusselse instellingen, de enige waarmee de Brusselaar regelmatig in contact kwam. Een en ander wordt trouwens uitdrukkelijk bevestigd door een tijdgenoot: Jan Baptist Verlooy. Hij schreef dat te Brussel 'tot den dag van heden' zowel het gerecht als het bestuur ('police') uitsluitend in het Nederlands gevoerd worden. Hij stelt letterlijk 'dat het Frans hier te Brussel maer een' vromde ingeënte en reeds verbasterde spraek is; dat het het Nederduyts d'oorspronkelyke moederlyke tael is; dat ook tot den dag van heden toe alle zaken van justicie en police in 't Nederduyts alleen verhandelt worden...'

Ambtenaren van de centrale administratie, belast met het behandelen van Brusselse dossiers, moesten dan ook Nederlands kennen. Ook Karel-Alexander van Lotharingen was zich hiervan terdege bewust. Op 19 augustus 1752 stuurde deze (Franstalige) landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden een brief naar Wenen. Daarin meldde hij keizerin Maria-Theresia dat baron de Cazier, een raadsheer bij de Raad van Financiën, aanvankelijk geen Nederlands kende. Op korte tijd echter, zo vervolgde Karel-Alexander, had Cazier al zoveel Nederlands geleerd dat die edelman onlangs zelfs in staat was geweest om de rekeningen van de stad Brussel te controleren: 'cependant il s'est tellement appliqué à la langue flammande qu'il a été en état d'entendre les derniers comptes de la ville de Bruxelles qui sont couchés en cette langue.' Nergens wordt het fundamentele verschil tussen de Franstalige Habsburgse administratie enerzijds en de Nederlandstalige Brusselse administratie duidelijker in de verf gezet dan in deze tekst van Karel-Alexander van Lotharingen. Ook gevolmachtigd minister Cobenzl beschouwde het niet kennen van het Nederlands voor wie Brusselse dossiers moest behandelen, als 'une espèce de défaut.'

Uit al wat voorafgaat, blijkt dat op het einde van de achttiende eeuw de overgrote meerderheid van de Brusselaars nog altijd Nederlandstalig was. Zoals reeds vroeger gemeld raamde Verlooy het aantal Franstaligen te Brussel op 5 %. Ook Voltaire kwam tot dezelfde vaststelling. De Franse filosoof riep rond 1740 verontwaardigd uit: 'Le diable qui dispose de ma vie m'envoie à Bruxelles et songez, s'il vous plaît qu'il n'y a à Bruxelles que des Flamands.' Diezelfde Voltaire schreef over Berlijn in Pruisen: 'Je me trouve ici en France. On ne parle que notre langue... La langue qu'on parle le moins c'est l'allemand.'

Je n'en ai pas encore entendu prononcer un mot.'

In Brussel evengoed als in Gent, Brugge, Kortrijk, Antwerpen, Leuven, Mechelen, Lier, Diest, enzovoort, keken een aantal mensen op naar de Franstalige bovenlaag. Dit was des te meer waar daar het Nederlands tijdens de achttiende eeuw met een aantal handicaps te kampen had. Zo waren er toen noch in de Noordelijke noch in de Zuidelijke Nederlanden toonaangevende auteurs. Bovendien genoot de Franse cultuur uitgerekend in die tijd een groot aanzien in heel Europa. Ten slotte was er ook de weerslag van de Franse bezetting van 1745 tot 1749. Vooral na 1780 hebben al die factoren bijgedragen tot de verspreiding van het Frans in de kringen van de bourgeoisie. Die gegoede bovenlaag had zich voornamelijk in de 'aristocratische bovenstad' gevestigd, meer bepaald rond de voormalige 'warande' van het in 1731 door brand vernielde paleis van de Coudenberg. In die buurt werden vanaf 1775 grootschalige urbaniseringswerken uitgevoerd. Rond het pas aangelegde Lotharingenplein - het huidige Koningsplein - werden verkavelingen uitgevoerd. Die bouwgronden waren onbetaalbaar voor de gewone Brusselaar. Het is beslist geen toeval dat Jan Baptist Verlooy uitgerekend in 1780 zijn beroemde Verhandeling schreef, een werk dat hij pas kon laten drukken in 1788. Een sociaal bewogen man als Verlooy - hij was zelf van eenvoudige afkomst - en een uitgesproken 'democraat' revolteerde tegen een dergelijke 'sociale verdringing'. Mede daarom ook kaartte hij in 1785 die problematiek aan bij de Oostenrijkse keizer Jozef II.

Na 1780 schijnt de verfransing een sterkere impuls gekregen te hebben in heel de Zuidelijke Nederlanden. Dit verklaart allicht waarom het stadsbestuur tijdens de Brabantse Omwenteling (1789-1790) een aantal (dus niet alle) reglementen inzake ordehandhaving niet alleen in het Nederlands maar ook in het Frans heeft uitgevaardigd. In die woelige jaren trokken trouwens ook vanuit Waalse gewesten heel wat revolutionairen naar Brussel. Daar, maar ook elders in het Nederlandse taalgebied, werden in die tijd nogal wat Franstalige pamfletten verspreid.

Vooral na 1790, dus in de periode waarin de bourgeoisie meer dan ooit aanspraak maakte op inspraak bij het landsbestuur, schijnen te Brussel een aantal autochtonen naar het Frans te zijn overgeschakeld. Dit gebeurde echter ook in andere steden. Mede daarom verklaarde Jozef II dat de inwoners van heel de Zuidelijke Nederlanden eropuit waren hun burenen na te bootsen. Op de Hollandse ondergrond zat enkel een dun laagje Frans vernis. De Oostenrijkse keizer schreef letterlijk: 'Les habitants de Bruxelles et des Pays Bas sont des imitateurs de leurs voisins. Le fond est Hollandais et le vernis Français.' Veel had dit echter niet om het lijf. Verlooy schrijft uitdrukkelijk dat de verfransing zelfs in zijn tijd zo minniem was dat die - indien de overheid een ander beleid zou voeren - in de kortste keren zou verdwijnen: 'het welk met een ander politiek te volgen als dat van heden wel haest verdwenen waer...' Hij besluit dan ook kort en goed dat men Brussel niet anders moest beschouwen dan als een Nederlandse stad: 'dat men Brussel niet moet aanzien dan als een enkel Nederduytsche stad.'

7. Verzet tegen de verfransing

Het Nederlandstalige karakter van de stad komt ook goed tot uiting in het verzet tegen de verfransing. In tegenstelling tot wat in Vlaanderen nog vaak wordt beweerd, waren de Brusselaars allerminst gediend met de aanwezigheid van een aantal Franstaligen in hun stad. Dit blijkt zeer duidelijk wanneer in 1488 Filips van Kleef de Brusselaars ter hulp komt in hun strijd tegen Maximiliaan van Oostenrijk. Het leger van Filips van Kleef omvatte immers ook Waalse huurlingen. Toch werd de heer van Kleef te Brussel met vreugde begroet. De Bourgondische kroniekschrijver Jean Molinet verwondert zich hierover ten

zeerste. Want, aldus deze auteur, tijdens de voorbije oorlogen hadden de Brusselaars steeds de Fransen gehaat. Die houding had niet zozeer te maken met de oorlogsomstandigheden. Molinet specificceert immers uitdrukkelijk dat de Brusselaars niet enkel afkerig stonden van de Fransen maar zelfs van de Henegouwers en andere Walen. De Brusselaars haatten de Walen vooral omwille van hun taal.

Tijdens de zestiende eeuw scheldden de Brusselaars meermaals op de 'rotte Walen'. In 1695 wou Descartes Franstalige stukken indienen voor een proces. De Brusselse wethouders maakten daartegen bezwaar. Zij waren slechts bereid die documenten in ontvangst te nemen wanneer dit niet als een precedent werd beschouwd. Het valt overigens op dat - wanneer Franstaligen zich in hun moedertaal tot het stadsbestuur richtten - de Brusselse wethouders daarop vrijwel altijd in het Nederlands antwoordden. Enkel voor edelen en de centrale overheid werd het Frans gebruikt.

In 1711 kwam het tot een taalincident in de kapittelkerk van Sint-Michiel en Sint-Goedele. De kanunniken aldaar kregen hun prebende van de vorst. Die zag daarin trouwens vaak een geschikt middel om een of andere edelman te begunstigen. Een dergelijk geestelijke, Jean Chrysostome de Montpleinchamp, tevens hofpredikant, vroeg dat men tijdens de kapittelvergaderingen het Frans of het Latijn zou gebruiken, althans wanneer er aangelegenheden ter sprake kwamen die direct betrekking hadden op francofone kanunniken. Slecht bekwam het hem. De deken van Sint-Goedele, Jacob De Maeyere, een geboren en getogen Brusselaar, stammend uit een der belangrijkste families uit de Zennestad snauwde de Waalse geestelijke toe: 'Capitulum est Flandricum!' Het ging hier wel degelijk om een principiële houding. De Maeyere kende immers zeer goed Frans. Hij was jarenlang secretaris geweest van Jacob de Berghes, de Franstalige aartsbisschop van Mechelen.

In 1725 verzetten de Brusselse wethouders zich tegen de benoeming van Jean-Baptist Rousseau tot geschiedschrijver. Vooreerst ging het om een Fransman, daar waar een decreet uit 1641 uitdrukkelijk verbood ambten te verlenen aan vreemdelingen. Het stadsbestuur beschikte bovendien nog over een bijkomend argument. Aangezien de man geen Nederlands kende, zou hij nooit zijn beroep naar behoren kunnen uitoefenen. Hij was immers niet bij machte de Brusselse archiefdocumenten te begrijpen.

Tijdens de Franse Bezetting (1792/94 - 1815) werd te Brussel en elders een systematische verfransingspolitiek doorgevoerd. Die stuitte echter op verzet van de Brusselaars. In een brief aan Sylvain Van de Weyer citeert Jan Frans Willems een treffend voorbeeld in dit verband. Anno 1792 moest een 'volksvergadering' zich - onder de bedreiging van de bajonetten der sansculotten - uitspreken over de aanhechting van de Oostenrijkse Nederlanden bij Frankrijk. Negen secties (territoriale onderverdelingen in de stad Brussel) stelden hun proces-verbaal op in het Nederlands. In een sectie rees protest tegen het gebrek aan respect voor de volkstaal: 'lorsqu'on voulut forcer la nation à émettre un voeu de réunion à France, neuf sections firent leurs procès-verbaux en flamand. Dans une des sections le peuple ne voulut pas même entendre la traduction des proclamations de Dumouriez pour ne pas laisser profaner sa langue appelée 'notre langue flamande' par le président J.B. Maillard.'

Zelfs tijdens de Franse Bezetting stelden de plaatselijke instellingen verder hun rekeningen en processen verbaal in het Nederlands op. Zij bleven dit doen tot de sansculotten dit uitdrukkelijk verboden. Een typisch voorbeeld was G. Vanden Eijnde. Die man was niet alleen de onderpastoor van Onze-Lieve-Vrouw van de Zavel maar ook de rentmeester van het Godshuis van de Calvarie. Tussen 1794 en 1797 - in volle Franse

Bezetting dus - diende hij telkens weer zijn rekeningen in het Nederlands in bij de Franse overheid. Toen hij dat in 1798 andermaal deed, kreeg hij van de 'commissaires de la République' verbod opgelegd zijn rekeningen nog langer in het Nederlands op te stellen. Een kras staaltje van taaldwang.

Onmiddellijk na de Franse inval riep Brussel de andere Brabantse steden op om samen de eigen instellingen te handhaven. Toen een gemeenschappelijke actie onmogelijk bleek, probeerde de Zennestad het alleen. De Franse bezetter moest vaststellen dat het Frans te Brussel grotendeels onbekend was. De overgrote meerderheid van de bevolking begreep die taal eenvoudigweg niet. Daarom ook protesteerden de Brusselse notarissen tegen het feit dat in het Nederlands gestelde testamenten niet rechtsgeldig konden worden gemaakt. Nog in 1804 moest de Franse overheid uitdrukkelijk verbieden dat te Brussel een Nederlandse krant zou worden uitgegeven.

In 1814 vroegen de dekens van de Brusselse ambachten het herstel van de moedertaal. Zij richtten zich in het Frans tot een Franstalig edelman, 'son excellence le général baron Vincent, gouverneur-général de la Belgique.' In dit schrijven deden zij er hun beklag over dat het Nederlands nog steeds niet in ere was hersteld. Toch waren de Fransen reeds een paar maand uit Brussel verdreven. Dan hadden de Duitsers het beter getroffen: 'Les peuples de l'Allemagne ont fait justice de ces lois révolutionnaires, ces nations ont rendu homage à la langue de leur pays et à leur ancienne législation.' De Brusselaars echter mochten hun officiële stukken nog altijd niet opstellen in het Nederlands: 'et nous avons encore à rougir de ne pouvoir employer notre langue nationale dans aucun acte public, nous sommes encore sous le joug de la langue française...' Er moest een einde komen aan het verbod de nationale taal te gebruiken: 'La proscription de la langue nationale flamande doit cesser.' De ambachtsdekens betoogden dat volkeren slechts gelukkig kunnen zijn wanneer ze bestuurd worden op een manier die hun eigen zeden respecteert: 'N'est il pas de principe que pour rendre les peuples heureux, il faut assortir le système de gouvernement à leur génie et à leurs mœurs?'

Dit verzoekschrift uit 1814 van de dekens der Brusselse ambachten vormt samen met de Verhandeling op d'onacht der Moederlyke Tael in de Nederlanden (1788) een der eerste uitingen van de beweging voor de revalorisatie van het Nederlands.

Door Paul De Ridder